

МОРАЛЬНІ КОДЕКСИ - ПОМІЖ ГАРНОЮ ВИДИМІСТЮ І «ТЯЖКОЮ» ПОВСЯКДЕННОЮ РЕАЛЬНІСТЮ*

«...Ще з іншого боку техніка нового часу постає етичною проблемою. Вона в тисячу разів збільшила засоби для нашого існування, а водночас внаслідок матеріалізму, що її супроводжує, звела нанівець останню мету нашого життя. А отже, життя і душа із танечної мети (Zweck), із кінечної безумовної мети-цінності (wertvollen Ziel) перетворюється в мету-засіб і другорядну мету нашого буття (Dasein). У наш час, коли бракує такої безумовної кінечної мети, попри чи внаслідок постійно зростаючої технічної культури, поряд з іншими лунає (коли гучніше, коли тихіше) втомлений песимістичний голос, що модерна техніка з її переоцінкою уречевлених факторів культури є нейтральною щодо етичних настанов спільного життя людей. Проте виявляється, що із зростанням техніки також зростають і засоби зла. Коли техніка постає етично нейтральною, її так само легко використати заради зла, як і заради добра. Відомо, що праця з використанням техніки, чим більше вона переплетена із різними сферами життя, перетворюючи їх, потребує підвищеної напруги сил для успішного продовження».

Хоч ця цитата із часопису Спілки німецьких інженерів від 1908 р., — ця проблематика і сьогодні в своїй суті не змінилась. Як і тоді, питання постає так: чи можна і сьогодні розглядати техніку як щось етично нейтральне, що так само легко може служити злу, як і добру? Очевидно, що початок нашого століття в багатьох відношеннях став переломним. Саме на початку століття виникає особливо багато етичних і фахових кодексів. У зв'язку з цим можна порушити питання: чи не є ці кодекси лише гарною видимістю або ж благами побажаннями, які годяться хіба що для недільних проповідей (Sonntagsreden), заспокоюючи сумління, і визнаються тільки на словах, лишаючись не-

обов'язковими, чи справді виникає потреба у цих кодексах (для чого?) саме в нашій сирій буденності?

Вже на зламі століть були наміри розробити так звані етичні кодекси. Наприклад, Американське товариство будівельних інженерів у 1893 р. прагне створити такий кодекс. Стає очевидною необхідність сформулювати і затвердити етичний кодекс та кодекс поведінки. Проте вирішити цю справу було важко. Про це свідчить те, що проекти таких кодексів не раз відхилялись — спочатку в 1883 р., а потім у 1902 р. Нарешті у 1914 р. будівельні інженери дійшли згоди щодо такого кодексу. До перших затверджених етичних кодексів спілок науковців належать кодекси таких товариств: Спілки британських електроінженерів (ІЕЕ) 1871 р.; Спілки британських будівельних інженерів (The Institution of Structural Engineers) 1908 р. і Спілки британських гірничо-будівельних інженерів (The institution of Mining Engineers) 1915 р. Основні ідеї британських інженерів досить швидко поширювалися і запозичувалися товариствами інженерів інших країн, зокрема вони лягли в основу розробленого у 1911 р. кодексу Американського товариства інженерів (АІСЕ). Уже в 1907 році і Американська спілка електроінженерів (АІЕЕ) розробила кодекс поведінки, проте лише у 1912 р. його було прийнято і затверджено. Так само і Спілка інженерів хіміків (АІСН) у 1912 р. ухвалила кодекс, а будівельні інженери (АССЕ) те ж саме зробили у 1914 р. Отож, цей час був плідним щодо створення етичних кодексів. Очевидно, що ця робота заслуговує високої оцінки.

У зв'язку з проектом ВМФТ ми зібрали кодекси спілок інженерів, а також спілок науковців. Ми проаналізували 300 кодексів чи подібних їм правил (vgl. Eine Übersicht über die Kodizes im Anhang), причому при-

*

Переіслад з німецької А.М.Єрмоленка за виданням: *Lenk H. Ethikkodizes — Zwischen schönem Schein und «harter» Alltagsrealität // Lenk H., Maring M. (Hg.) Technikverantwortung. Güterabwägung. Risikobewertung. Verhaltenskodizes. — Frankfurt a. M.; N. Y.: Campus, 1990 — S. 327—345.*

близко дві третини з них може бути представлено як текст. Ключові позиції у створенні цих кодексів досі належали професійним та етичним спілкам інженерів і менше спілкам науковців. Очевидно, інженери були активнішими, це, мабуть, можна пояснити тим, що вони практично весь час перебували у ситуації перманентних конфліктів та конфронтацій. Отож, розробка таких кодексів була для інженерів необхіднішою, ніж для науковців, принаймні для науковців неприкладних дисциплін. Цей кодекс частково було запозичено або переформульовано головними спілками, що знайшло свій вияв у спробі розробити всезагальний кодекс. Серед найзначніших кодексів були кодекси будівельних інженерів, оскільки спілка будівельних інженерів була однією з перших спілок, котра мала власний кодекс, який, починаючи з 1914 р. у численних варіаціях був запозичений іншими спілками, наприклад, Institute of Electrical and Electronic Engineers' Council for Professional Development (ECPD), Ради інженерів професійного розвитку, (seit neudtem Accreditation Board for Engineering and Technologie), а також відповідні всезагальні варіанти National Society of Professional Engineers (NSPE). Існує також головна спілка американських об'єднань інженерів — American Association of Engineering societies (AAES) — яка у 1984 р. ухвалила загальний кодекс.

Спочатку ми хотіли б розглянути ранні кодекси, наприклад, Етичний кодекс честі Американської спілки будівельних інженерів 1914 р., який є досить типовим для перших кодексів. По суті він приписує таку поведінку інженера, яка має бути спрямована на спільне благо в межах цієї страти (*Standes*). Неетична поведінка має виключатися тим, що інженеру забороняється ставати на перешкоді праці інших інженерів, або конкурувати з ними невідповідним чином, як-от: їх публічно критикувати або шляхом нечесної реклами вихвалити себе та дискредитувати інших¹.

Зокрема, інженер завжди має поводитись «як лояльний представник і захисник» замовника — хай це буде підрядчик чи клієнт; оскільки він має дбати також про справедливу винагороду. У цих формулюваннях не йдеться про етичні обов'язки стосовно безпеки, спільного блага (*Wohlfahrt*) і т.ін. громадськості. Фактично це професійний кодекс звичаїв та вимог для регуляції внутрішніх професійних стосунків, отож він

власне не має нічого спільного з етикою, з універсального моралю. Для прикладу, два інженери знехтували цими, так званими, етичними правилами, коли звернули увагу на прорахунки в будівництві дамби в районі Лос-Анджелеса, і публічно критикували інших інженерів, що не мали права робити цього згідно з кодексом. Лише з 1947 р. в етичному кодексі, а саме в «Етичних канонах інженера» вже згаданій Раді інженерів професійного розвитку містяться положення, які стосуються не лише чесності і неупередженості інженера щодо клієнтів, замовників та інших інженерів. Вперше там встановлюється обов'язок щодо всезагального блага. Інженер зобов'язаний піклуватися про загальне благополуччя, він має бути готовим спрямовувати своє знання на благо людськості». До того ж є норма взаємин із суспільною громадськістю, яка вперше ставить в обов'язок враховувати спільне благо, спільну безпеку і здоров'я. Інженер «обов'язково має зважати на безпеку життя і здоров'я спільноти (*Öffentlichkeit*), а також на службовців, які можуть бути дотичними до його роботи, за яку він відповідає». Це положення з розділу «Стосунки з громадськістю». Таке ставлення з'являється тут вперше, відтепер воно притаманне усім кодексам інженерів, а також етичним кодексам науковців.

Якщо проаналізувати етичні кодекси, то вирізняється таке:

1. Етично-моральні обов'язки і вимоги у вузькому значенні. Це правила, які стосуються поведінки окремого інженера щодо інших (потенційних) оточуючих. Тут можна говорити про зовнішню моральну відповідальність, яка слугує або має слугувати основою такого етичного кодексу.

Однак до моральної відповідальності належать також моральні ідеали, слідувати яким хоч і не приписується, проте їх дотримання високо оцінюється морально (оскільки ми повинні виключити чисто негативні етики (обов'язку) та концепції відповідальності; орієнтація на ідеали, на відповідальність як «громадянську доброчинність»² також приписується кодексами, проте така орієнтація могла б грати і важливішу роль, якби б не спричинювала проблем операціоналізації та контролю.

Як моральна відповідальність вищого порядку розглядається виконання професійних завдань, обов'язків і цінностей; ці обов'язки є важливими для таких кодексів.

2. Внутрішньо-цехові норми: правила поведінки щодо тих, хто належить до одного професійного стану чи інших професійних станів, тобто правила поведінки професійного станового гатунку. Останні, як правило, мають не багато спільного із етикою в сенсі моральних норм, що претендують на універсальну значущість, однак вони часто входять до етичних кодексів. Це призводить інколи до типових труднощів порозуміння та інтерпретації, а також і щодо тлумачення таких правил і кодексів.

3. Рольові обов'язки стосовно замовників і партнерів за договором, які впливають зі специфічних, (головним чином) професійних завдань.

4. Правила, що мають пріоритетний характер: як слід поводитись індивіду в різних ситуаціях? Як мають улагоджуватися конфлікти між різними обов'язками і відповідальностями? Саме у випадках конфліктів (наприклад, моральне *versus* професійне в вузькому значенні; обумовлені сумлінням обов'язки, вимоги, безпеки *versus* оптимізація прибутку), такі кодекси є недостатніми. Дотепер конфлікти у професійних кодексах розглядаються рідко, а то й взагалі не беруться до уваги. Отож, є нагальна потреба заповнити цю прогалину відповідно до зростаючого плюралізму вимог, викликаних швидким зростанням диференціації ролей і довготривалості наслідків.

5. Моральна відповідальність професії в цілому, за спільне благо чи за безпеку, здоров'я та благополуччя (*Wohlfahrt*) спільноти або суспільства. Відповідальність професії є дещо більшою, ніж відповідальність окремих членів; остання може бути поєднана із граничною цінністю. Наприклад, забезпечення рівня освіти чи технічне та медичне піклування про громадськість навряд чи збігається з обов'язком щодо окремого члена спільноти).

Особливо важливими є пункти 1 і 5. Під час аналізу кодексів передусім слід звернути увагу на те, як такі етичні кодекси структуровані, на чому в них наголошується, і яка їхня вартість.

Слід зауважити, що на основі порівняння багатьох етичних кодексів можна дійти висновку, що вони сьогодні радше виконують функцію зібрання норм для етосу певного стану (*Standesethos*) і містять правила поведінки для професійної спілки загалом, для членів професійного об'єднання зокрема, або для членів усієї страти; отож щонай-

менше йдеться тут про етичний кодекс у смислі універсальної моралі. Наприклад, як вже зазначалося щодо етичного кодексу будівельних інженерів, формулюються вказівки стосовно заборони надмірної самореклами або правила спілкування з роботодавцями та клієнтами, зокрема те, що інженери мають бути «лояльними представниками та управляючими (*Sachverwalter*)». Проте останні не є етичними приписами у власному смислі, хоча вартість співмірна з багатьма етичними нормами і цінностями, а саме з чесністю і довірою. Багато в чому правила, які торкаються справді етичного в вузькому смислі слова, лишаються надто невизначеними, генеральними, загальними і навіть глобальними, — без того, щоб наблизитись до визначень їх застосування. Зокрема, в перших десятиліттях цього століття майже повністю виключались спроби встановити такі конкретні правила, які б наближались до практики. У багатьох кодексах суттєве місце займали лише вимоги вірності обов'язку, чесності й порядності. Типовою була недостатність точніших вказівок, як ці цінності слід застосовувати в конкретних випадках. Конкретні норми, що стосуються власне етичного, не були сформульовані жодним професійним об'єднанням — окрім визначень щодо рольових обов'язків роботодавців чи замовників.

З формального боку, більшість кодексів мають троїсту структуру:

I. Спочатку викладені фундаментальні, засадничі принципи, наприклад, в етичному кодексі *Engineers' Council for Professional Development*, а також у кодексі будівельних інженерів. Перший констатує³: інженери повинні «спрямовувати свої знання і здібності для примноження людського добробуту, бути ширими та неупередженими» і служити своїм роботодавцям та замовникам; відповідно до цього прагнути примножувати компетенцію та престиж інженерної професії, підтримувати компетенцію і престиж професійних та технічних об'єднань своєї професійної сфери.

II. У другій частині, як правило, міститься засадішча статутна складова: «фундаментальні канони» чи канонічні правила; при цьому йдеться (у випадку із *ESPD*-кодексом) про сім правил для інженерів⁴:

1. «Під час виконання своїх професійних обов'язків інженери повинні ставити понад усе безпеку, здоров'я та благополуччя громадськості». Це є одне з центральних поло-

жень, у якому з 1947 р. передує благополуччя, безпека і здоров'я громадськості.

2. «Інженери повинні виконувати свої завдання лише в межах своєї компетенції».

3. «Інженери повинні давати прилюдні пояснення лише так, що не суперечить діловитості та істинності».

4. «Інженери повинні виконувати професійні обов'язки як лояльні представники чи управляючі своїх роботодавців чи замовників і уникати конфліктів інтересів». (Формулювання «лояльні представники чи управляючі» зберігається і сьогодні з часів, коли процес прийняття кодексів був започаткований; «лояльними представниками чи управляючими» є більшість».

5. «Інженери мають будувати свій професійний авторитет на ґрунті своїх успіхів і не повинні нечесним способом конкурувати з іншими».

6. «Інженери повинні діяти так, щоб примножити і зберегти честь, єдність та гідність свого професійного об'єднання (стану)».

7. «Упродовж всієї своєї кар'єри інженери мають підвищувати свій професійний рівень і надавати можливість для власного професійного розвитку підлеглим інженерам».

У ранніх редакціях, наприклад, 1974 та 1974 р. наголошується на тому, що інженери повинні діяти так, щоб не завдати шкоди престижу свого професійного стану. Це формулюється так: інженери не повинні співпрацювати з особами і організаціями сумнівної репутації. Звісно, при цьому малося на увазі те, що реально можна вирізнити клієнтів з такою репутацією серед інших; проте, це положення через його невизначеність було згодом змінено.

III. На додаток до фундаментальних принципів та засадничих положень є також формулювання (їх введено нещодавно), які регламентують виконання цих положень згідно з провідною лінією, чи «Guidelines», як її ще називають, тут це не обговорюватиметься детально.

Якщо проаналізувати напрями застосування IEEE (1973 р., 1978 р.), які були запозичені 28 американськими об'єднаннями інженерів з причини, що вони є типовими, а також кодекс загалом, то виникає запитання, на що цей кодекс спрямовано, у чому полягають його функції, і як можна його оцінити. У зв'язку з цим слід зауважити, що там, де виникають справжні етичні проблеми, ці правила є недостатньо диференційованими. Кодекси часто справді торкаються

лише [професійного] стану, зокрема, в них детально описано те, що стосується безпосередніх контактів з замовниками та роботодавцями. Проте, стосовно відповідальності в автентичному сенсі кодекс залишається вкрай невизначеним, абстрактним і загальним. Окремі визначення дають широкі можливості для різних тлумачень і конфліктів, що навряд чи можна застосувати під час конкретного розв'язання конфліктів; зокрема, багато цих правил, як видається, самі суперечать чи можуть суперечити одне одному. Вони просто ставляться один поряд з одним — так, наприклад, цінності і відповідні приписи або норми їх здійснення, такі, як «безпека», «здоров'я» і благополуччя громадськості», з одного боку, і «конфіденційність інформації» щодо комерційної таємниці фірми чи стосовно інженерів іншої фірми, з іншого боку. Ця неврегульована рядоположність може безпосередньо спричинити конфлікти, а тому типовими і є такі конфлікти. Крім того, ці правила не дають інструкцій, як взагалі можна владнати такі конфлікти, чи хоча б їх врегулювати. Отже, можна констатувати, що ці кодекси також і у сьогоднішній редакції не можуть бути гарантом подолання конфліктів у царині (етичних) проблем; вони є необхідною, але ще не достатньою передумовою. їм бракує правил їх застосування. Їхня функція виникає насамперед у вигляді апеляції, або як публічна чи громадська форма формування свідомості. Це має досить важливе значення, принаймні, коли йдеться про формування ціннісних орієнтацій у молодих інженерів.

Проте, можливі також і ідеологічні зловживання: вимога може поставати як етична, хоча вона не є універсально-моральною. Часто у цих кодексах можна знайти формулювання, які більше стосуються власне вільних інженерів-консультантів, а не більшості інженерів, що працюють як службовці. Постає запитання, чи слід інженерам бути такими, як цього вимагає більшість етичних кодексів. Чи не слід провести розмежування між інженерами як службовцями і вільними інженерами-консультантами? Чи не слід вирізнити (залежно від цих відмінних ролей) інші правила, які б враховували відмінності у становищі і функціях інженерів? Якщо проаналізувати питання відповідальності в практиці, наприклад, у будівництві дамби⁵, то видно, що відповідальність інженерів значною мірою залежить від ролевих обов'язків, від спектру завдань і від реальної

праці, яку вони виконують. Так, інженер-проектувальник має зовсім інакшу відповідальність, а також зовсім іншу ширість, ніж інженер-експерт (що здійснює контроль). А тому проблема відповідальності не може бути розв'язана лише завдяки кодексу, оскільки останній, як правило, є вкрай загальним і містить у собі лише окремі правила орієнтації. Конче потрібно точніше диференціювати їх з огляду на діяльність, способи діяльності, типи діяльності і, звісно, відповідно до типів відповідальності. Це можна було б зробити, визначивши, які функції та особливості їхньої діяльності.

Було б особливо важливо внести у кодекс пріоритетні правила регуляції можливих конфліктів, тоді б цей кодекс став важливим і необхідним для поширення соціально-філософських досліджень етики на сферу техніки.

Для розв'язання конфліктів у сфері відповідальності і ролей передусім слід проранжувати та висунути принаймні десять безпосередньо-значущих (моральних) пріоритетних правил.

1. Враховувати моральні права будь-якого індивіда; останні передують меркантильним міркуванням (предистрибутивні (основні) права).

2. У випадку нерозв'язного конфлікту «між рівноцінними основними правами» — «шукати компромісу», який однаково може влаштувати кожного.

3. Лише зваживши моральні права кожної сторони, можна і слід схвалити таке рішення, яке несе у собі якнайменшу шкоду усім сторонам.

4. Лише з огляду на правила 1, 2, 3 підраховувати прибуток щодо збитків.

Таким чином: невідчужувані моральні права передують уникненню й усуненню збитків, а останні передують меркантильним міркуванням.

5. За умов практично нерозв'язних конфліктів слід шукати чесних компромісів (чесними компромісами, наприклад, є приблизно рівновеликий або пропорційний розподіл витрат чи шкоди).

6. Всезагальна (вищого шаблю) моральна відповідальність передє неморальним, обмеженим безпосереднім обов'язкам.

7. Універсальна моральна відповідальність передє, як правило, функціональній та рольовій відповідальності.

8. Безпосередня первинна моральна відповідальність має перевагу щодо відпові-

дальності перед дальніми чи ближчими (проте як необхідність має бути градація згідно з тягарем наслідків та їх тривалості), а також щодо вторинної корпоративної відповідальності.

9. Громадське благо, спільне благо має передувати усім іншим специфічним та партикулярним неморальним інтересам.

Пріоритетні принципи формулюються також і в технічних кодексах (Regelwerke). Разом з DIN 31 000, ми можемо, наприклад, висунути таке правило:

10. У питаннях організації (техніки) безпеки перевага надається тим рішенням, які технічно забезпечують захист і можуть мати кращу економічну обґрунтованість. При цьому у випадку сумніву вимоги техніки безпеки мають перевагу над економічними вимогами.

Суттєвим є те, і це варто особливо відзначити, що тут справа не обмежується лише кодексом та дотриманням кодексу, а те, що під сам кодекс підводяться інституційні способи його здійснення. Звичайно, такі кодекси не можуть слугувати останнім моральним авторитетом і містити у собі способи розв'язання конфліктів, які вже виникли. Власне кажучи, можна тільки вимагати, щоб у відповідності до таких кодексів та способів їх дії — коли йдеться про такі заходи, як, наприклад, слухання справи чи винесення санкцій — здійснювалось або операціоналізувалось лише те, що записано у кодексі як ідеальна вимога. Це вже здійснюється завдяки праці комітетів у багатьох спілках інженерів. Піонером у цій справі слід назвати «American Institute of Electrical and Electronic Engineers». Це об'єднання не лише започаткувало комітет з етики, а й «премію» для особливо етичних інженерів. Але, з іншого боку, IEEE оприлюднює також списки «неетичних» підприємців для остраху (Prangerwirkung). Нарешті порушуються справи і публікуються анонімні рецензії, які певним чином мають слугувати формуванню свідомості практиків, а також навчанню в університетах, тобто у вихованні і інформуванні підростаючого покоління, що повністю себе виправдовує. Останнє видається особливо важливим. Звичайно, у цьому етичному комітеті дискутуються не лише етичні питання, а й розглядаються питання реклами і несумлінної конкуренції чи нечесного виманювання прибутку у спірних справах. Отже, скоріше обговорюються знову ж питання станового етосу, ніж питання

моральних наслідків інженерних проектів на довкілля чи суспільство загалом.

І все ж слід зауважити, дещо вже змінилось, якщо звернутися, наприклад, до кодексу «American Association of Engineering Societies 1984 р.». Останній можна розглядати як один із принципово нових кодексів. На противагу кодексу будівельних інженерів від 1914 р., він зробив крок уперед у передбаченні інтересів громадськості. Так, у ньому записано, що інженер «має вдосконалити свою компетентність, кваліфікацію і здатність судження, а також дотримуватися порядності щодо громадськості, роботодавців та клієнтів» і «при цьому передусім мати на увазі громадський добробут і безпеку усіх». Це звучить, з одного боку, переконливо і благородно, навіть шляхетно, з іншого, формулюється все ще вкрай нечітко і загально. Проте, цим кодексом усвідомлюється і доводиться до відома інженерної громадськості те, що інженери мають діяти у злагоді із чинними законами та правилами поведінки їхнього фахового інженерного об'єднання. Ці норми конкретизуються в положеннях про їх застосування. Формулювання «лояльні представники чи повірені» роботодавців або клієнтів зберігається і в цьому кодексі, як і в кодексі від 1914 р. Новими є формулювання зі статуту про професійну поведінку: «Інженери несуть відповідальність за свої дії; вони шукають і визнають критику їхньої праці; піддають працю інших лише справедливій критиці». Інженери можуть чи мусять (?) критикувати роботу інших інженерів; раніше це було заборонено. Вони «визнають належним чином внесок інших і не схвалюють працю, яка не належить їм... Інженери, які під час виконання своїх професійних обов'язків передбачають наслідки, що можуть мати негативний вплив на загальне благо та безпеку тепер чи у майбутньому, повинні повідомити про це у будь-якій формі своїх роботодавців або клієнтів, а якщо необхідно, інформувати про це громадськість». А це означає, що професійне об'єднання підтримує інженера, коли той за певних обставин звертається до громадськості. Яскравим прикладом цього є відомий випадок із автоматичною контрольною системою транзитних поїздів Bay Area Rapid у бухті Сан-Франциско⁸.

Якщо інженеру, особливо, коли він не є незалежним працівником, доводиться викликати вогонь на себе, то йому слід зважати на ситуації з можливими негативними

наслідками: з санкціями, з тим, що негативно вплине на кар'єру, стане чинником дискримінацій тощо. Навпаки, поведінка за принципом «моя хата скраю» видається майже скрізь вигіднішою, хоча й часто шкодить загальному благу. (Звісно, можна запитати, наскільки цей принцип обмежується лише інженерами. Певно, ні!) Хто живе як усі, передусім не висовується, той живе зручніше. Коли до того ж це пов'язується з нормальним діловим менталітетом і значною мірою загалом підтверджується мінімальним стандартом рольових та посадових очікувань чи описів, тоді не ризикують зазнати на собі можливу збиткову для себе зворотню дію особливого ставлення до відповідальності. І хто ж хоче стати героєм, коли водночас треба грати роль мученика! Брак громадських чеснот, громадянської сміливості, готовності брати вогонь на себе є характерним також і для нас у Німеччині, є притаманним майже усім професіям. Особливе становище інженерів робить проблему відповідальності особливо нагальною. Це можна легко показати на прикладах.

Природно виникає запитання: а чи підготовлені інженери до такої відповідальності? Чи проходять вони таку підготовку протягом свого фахового навчання? Чи існують взагалі курси з етики інженера? У Німеччині цього майже ніде немає. Спілка німецьких електротехніків провела два колоквиуми з інженерної етики. Проте вони були вкрай загальними, навіть декларативними, що не дало ніяких результатів, які б до чогось зобов'язували. Два роки тому Спілка німецьких електротехніків відхилила пропозицію (!) просто перейняти етичний кодекс американського «American Institute of Electrical and Electronic Engineers». За рідкими винятками інженерні факультети дбають про додаткову етичну підготовку. Факультет будівельних інженерів університету у Карлсруе принаймні ставить в обов'язок студентів такі заходи, які виходять за межі просто фахового навчання. Проте, це чи не єдиний інженерний факультет у даному вищому навчальному закладі, який чогось вимагає у цьому напрямі. Під час скорочення гуманітарних загальних курсів у технічному університеті в Берліні у 1968 р., один професор механіки висловив задоволення з приводу того, що тепер нарешті буде припинена «метушня» гуманітарних наук та наук про дух!

Здається, що американські інженери, інженерні союзи та інженерні факультети

швидше, ніж німецькі, зрозуміли, що чистий розподіл відповідальності у межах фаху так само мало можливий, як і чисто математично-наукове розв'язання проблеми відповідальності науками про дух. Звичайно, тут потрібні і науки про дух, зокрема філософія, але також і соціальні науки. Природним є й питання: чи справді досі сприймали ми, представники цих дисциплін, цей виклик, який у системно-технологічну добу швидко зростаючих технічних комплексів, далекосяжних наслідків та побічних наслідків, а також системно-технічних переплетень стає дедалі нагальнішим? Чи уявляємо ми цей виклик і нашу етично-фахову відповідальність? Чи не задовго ми засиділись у своєму шляхетному маєтку чистої духовності? Чи не є це якимось обхідним маневром? Проте, саме зважаючи на нагальну проблему відповідальності, ми, представники наук про дух, маємо також пильніше подивитися на самих себе, аби не пропустити через скалку в чужому оці колоду в своєму власному. Незважаючи на актуалізацію відповідальності інженера, було б недоцільно просто вимагати всезагальну відповідальність інженера за все, за світ загалом, за загальне благо, як це каже, наприклад, кібернетик Йозеф Вайценбаум. Це було б просто абсурдним. Коли кожен за все відповідає, насправді не відповідає ні за що.

Якою уявляється загальна ситуація у Німеччині? Спілка німецьких інженерів затвердила у 1950 р. на засіданні так звану «Присягу інженера», яка зачіпає також і етичну сторону, щоправда, їй бракує питання відповідальності. Проте ця «Присяга інженера» тоді поставала лише як побажання; хоча і сьогодні вона лишається засновником роботи інженера. У 1980 р. Спілка німецьких інженерів у брошурі «Майбутні завдання» висунула вимогу дбати про те, щоб спільні дії усіх духовних сил техніків були спрямовані на усвідомлення етичної відповідальності, де лейтмотивом виступало б покращення можливостей життя для усього людства шляхом розвитку усвідомленого застосування технічних засобів. У відповідності до цього Спілка німецьких інженерів у концепції майбутніх завдань висунула вимогу сприяти відповідальності і готовності до відповідальності, а саме «зміцнення усвідомлення персональної відповідальності», де підкреслювалась, навіть ставилась у виняткове становище, саме персональна відповідальність. Інституціональна відпові-

дальність союзів інженерів навмисне не тематизувалася, про неї радше йшлося як про щось само по собі зрозуміле. Проте вона має бути більш диференційовано досліджена і тематизована у статутах, а також перевірена і обговорена у контрольних органах у час, який все більше виражається інституційними, корпоративними і колективними рішеннями та діями.

Технічні директиви Спілки німецьких інженерів з огляду на відсутність професійного і етичного кодексу уможливають компроміс. Проте лише у виняткових випадках вони поширюються на етичні належності і етичні рішення. Загалом вони передбачають скоріше певний стан техніки, зокрема щодо безпеки, що, правда, не в змозі замінити професійний кодекс (про що свідчить визначення Спілки німецьких інженерів 1980 р.). Отже, на противагу ситуації у Сполучених Штатах у справі з етичними кодексами у Федеративній Республіці Німеччині можна констатувати відставання. Незважаючи на всі труднощі, пов'язані з прийняттям такого кодексу, Спілка німецьких інженерів повинна проявити ініціативу. Твердження, що тут йдеться про складне завдання («здається..., вкрай важким поєднати специфіку техніки з усезагальною етичною відповідальністю за наслідки розвитку техніки, а також прийняти це у професійному кодексі»), є скоріше приводом сховати це завдання у довгу шухляду або взагалі не брати до уваги.

Цілеспрямована і порівняльна дискусія щодо окремих випадків має місце у США і могла б також стати вихідним пунктом для розвитку в Німеччині, а також для інших інженерних спілок. До того ж американські кодекси — перероблені і приведені у відповідність до тутешніх відносин — можна було б (навіть слід було б це зробити) перейняти або вони як принципи слугували б подальшому розвитку¹¹.

Звичайно, є деякі директиви, які вже ґрунтовніше займаються і універсально-моральними питаннями безпеки, нещодавно з'явилися також саме у процесі прийняття існуючої директиви Спілки німецьких інженерів (директива 3780 «Оцінка техніки: поняття та принципи»), в якій формулюються ціннісні засади оцінки техніки і технічної діяльності. У цій директиві, щоправда, не йдеться безпосередньо про етичні питання, а в основному про значення системи цінностей для техніки, про її роль в оцінці технічної діяльності і про нетехнічні ком-

поненти оцінки техніки та оцінка наслідків застосування техніки. І все ж ці пункти стали надзвичайно актуальними для політичного визначення та інституційного оформлення майбутньої оцінки техніки і наслідків технічного розвитку, важливість яких має ще більше зростати (багато семінарів і конференцій з цієї тематики відбуваються вже зараз). У цьому відношенні директива на часі. Звичайно, вона не визначає, які цінності в технічній діяльності відіграють більшу роль: функціональні, економічні і соціальні чи такі, як благополуччя, здоров'я, безпека, якість довкілля, розвиток особистості, якість суспільства і відповідних його структур. BMFT, так само як і бундесміністр вже цитують ці «рекомендації» Спілки німецьких інженерів як такі, що мають бути використані в оцінці техніки і наслідків її розвитку¹².

Усі етики, а також представники інженерних наук, які займаються етичними питаннями створення професійного кодексу, відзначають, щодо подальших, особливо до засадничих, моральних обов'язків інженерів належить те, щоб інформувати громадськість про наслідки і побічні наслідки технічного розвитку загалом, та наслідки їхньої власної праці зокрема. Саме коли йдеться про власну працю та її наслідки, цей обов'язок інформувати не може бути в етичному відношенні применшений, а отже, має бути суворим обов'язком.

Такою ж мірою інженери, і це є поширеною думкою, зобов'язані інформувати громадськість, якщо технічний розвиток несе в собі небезпечні моменти і коли інформування відповідної інстанції або вищестоячої інстанції не є дієвим. Тоді кажуть про «Whistle-blowing-Ethik». Така «Whistle-blowing-Ethik», а також обов'язок інженерів інформувати громадськість у разі необхідності, а також у разі небезпеки, саме у Сполучених Штатах стає ще більше і більше необхідним.

Проте, часто-густо не інженери або члени товариств технічної інтелігенції, а сторонні люди звертали увагу на можливі руйнівні випадки, потенційні катастрофи та загрози.

У конфлікті інженерів, які, з одного боку, мають орієнтуватися на загальне благо, а з іншого, на власні підприємницькі інтереси та інтереси кар'єри, також пов'язані зі станом завдань у підприємстві, а поряд з цим, як службовці „і як зрілі громадяни є відповідальними, демонструє типовий конфлікт між різними ролями. Останній же характерний не лише для інженерів, але і для науковців, зокрема для природничиків. Постає питання, наскільки ця проблематика може бути розв'язана шляхом залучення певних методів, зокрема, введенням чогось на зразок клятви Гіппократа для науковців і природничиків, інженерів і техніків¹³, чи шляхом парламентських слухань, чи навіть, як пропонувалося, шляхом створення судів, які б займалися технологіями чи науками (Science Courts). Принаймні ця проблематика має бути і надалі предметом обговорення.

Отже, правила, що регулюють стосунки певного прошарку, професійні правила поведінки та етичні кодекси мають визнавати також і етичні настанови, всеохоплюючі соціальні цінності і цілі як обов'язкові настанови, особливо брати до уваги орієнтацію на всезагальне благо, різноманітний інституціональний контроль і дисципліну. Поряд з моральними ідеалами слід надати особливої уваги також під час виконання робіт (у підприємстві), а також інституційній, корпоративній відповідальності. Якби кодекси дедалі більш знайшли вираження у позитивному праві (через генеральні клаузули, як наприклад, «добрі звичаї» (§138 BGB)), тоді б шанси встановлення і здійснення кодексів зростали б, оскільки лише заклики до індивідів, які є залежними в праці, видаються недостатніми, хоча й необхідними. Залишається також важливим впроваджувати етичний та моральний зміст у виховання і освіту, планувати і здійснювати відповідні заходи, наприклад, обговорення та оприлюднення окремих справ, комітетів з етики, присяг тощо, а також правовий захист, завдяки чому етичні кодекси стануть не лише гарним побажанням чи безсилим виправданням, які не мають нічого спільного з повсякденним життям.

Примітки

¹ *Prd. Lenk H., Ropohl G. (Hg.). Technik und Ethik. - Stuttgart, 1987. - S. 279.*

² *Ladd J. Computers and Moral Responsibility: A Framework for an Ethical Analysis // Gould C. C. (Hg.): The Information Web. San Francisco, London, 1989. - S. 207-227. Див. також: Martin M.W., Schinxinger R. Ethics in Engineering. — New York, 1989. — S. 51ff.*

- ³ Прв. *Lenk H., Ropohl G. (Hg.). Technik und Ethik.* - S. 285.
- ⁴ *Ibidem.*
- ⁵ Прв. *Lenk H. Verantwortungsprobleme in Wasserbau // Mitt.bl. BAW, 1989.* - S. 65-84.
- ⁶ Прв. з першими чотирма правилами П. Уорена. Werhane P. *Persons, Rights and Corporations.* Englewood Cliffs, WJ, 1985. - P. 75ff.
- ⁷ Прв. *Lenk H, Ropohl G. (Hg.). Technik und Ethik.* - S. 294ff.
- ⁸ Див.: *Lenk H. Über Verantwortungsbegriffe und das Verantwortungsproblem in der Technik // Lenk H., Ropohl G. (Hg.). Technik und Ethik.* - S. 200ff.
- ⁹ *Прв. Ekardt H. — P. Göffler R. Die gesellschaftliche Verantwortung der Bauingenieure; 3. Kasseler Kolloquium zu Problemen des Bauingenieurberufs, — Kassel, 1988.*
- ¹⁰ *Прв. Lenk H, Ropohl G. (Hg.). Technik und Ethik.* - S. 29 Iff.
- ¹¹ Міжнародна експертиза подібних кодексів інших країн (окрім США та ФРН), на жаль, була можливою досі лише в окремих випадках (Великобританія, Канада). Сюди належать також відповідні контакти в рамках проекту експертів з Радянського Союзу та НДР.
- ¹² Я хотів би також відзначити проект кодексу для фахівців з інформатики, меморандум з етики та інформатики робочої групи Спілки інформатиків (Frankfurter Rundschau, 28.12.1988), так звану «Дармштадську формулу відмовлення» «про роль науки та техніки в розвитку озброєнь», Рекомендації ЮНЕСКО щодо становища наукових дослідників (1974), а також Тлумачення обов'язків вчених-природничників, інженерів та техніків (Берлін, 1984). Слід також відзначити «Рекомендації щодо діяльності» Спілки німецьких інженерів, які стосуються «суспільнодоговірних рамок автоматизації» (жовтень, 1989), в яких сформульовані «провідні питання», «принципи» та «пропозиції» щодо економічного та справедливого розв'язання завдань.
- ¹³ Прв. Деякі приклади в праці *Lenk H. Zur Frage der Verantwortung des Wissenschaftlers // Wissenschaft und Ethik.* - Bern etc., 1986, - 117-143.